

priložio preglednu kartu Ormoža iz 1824. s ubilježanim starim kućnim brojevima.

Autor je odlično predstavio i svoja istraživanja u cjelini "Izvor mestnega prebivalstva in njegova etnično-jezikovna podoba". Iz tablica i podataka iznesenih u tekstu moguće je vidjeti podrijetlo stanovništva, no, uvjeren sam da bi se preglednost i korisnost podataka mogla bolje upotrijebiti u komparativnim istraživanjima da je autor dobivene podatke pokušao prezentirati kartografskim prikazima. To djelomično nadoknađuje grafikom na str. 79.

Posebno su zanimljive opaske koje govore o slovensko-hrvatskim jezičnim prožimanjima i međuučjecajima. Na str. 114 autor piše: "Tudi tu je še en dejavnik, ki poraja specifično vprašanje o razmerju med ormoščino in kajkavsko hrvaščino. Ne gre le za razumljive jezikovne interference zaradi neposredne geografske bližine – mesto je na južni strani od Hrvaške delila le struga reke Drave, na vzhodni pa sta ga rečna in cestna prometnica v zelo kratkem času privedli do ogrskega Medžimurja, temveč za vprašanje, kako močan vpliv na ormoški govor oziroma leksiko je v obravnavani dobi imal cerkveni kajkavskohrvaški jezik. Njegovi elementov v že omenjenih prišestnih obrazcih iz okoli 1700 nemreč tudi laičnemu očesu ni moč prezreti." U bilješci 252 se nadovezuje: "Izraziti kajkavizmi so denimo: varaške pravice, hoču pomoči, baratšag ili pajdaštvo imati, tako mi Bog pomozi i blažena devica Marija majka Božja. – Meščanska prisega se v naslovu celo imenuje "hrvaška" (Juramentum Ciuis Croaticae), kar pa ima drugačen pomen kot danes. V 18. stouletju namreč kot "hrvaščino" označujuje prleške obmejne govore nekako od Sv. Jurija ob Ščavnici do Velike Nedelje, še posebej pa govor Središča ob Dravi."

Knjizi je dodan sažetak na njemačkom jeziku te priloge "Ormoški hišni posestniki", "Popis prebivalcev Ormoža iz let 1723 in 1724" i "Popisi in drugi viri posestnega značaja 1323-1705". Ovi objavljeni popisi

i izvori predstavljaju dragocjeni prilog za daljnje obrade i usporedbe. Na kraju knjige je popis arhivskih izvora te objavljenih izvora i literature.

Istraživanja koje je povjesničar Boris Golec poduzeo za Ormož odličan su putokaz kako je na najbolji način moguće iskoristiti raspoložive izvore za razdoblje od preko pet stoljeća (od 14. do 19. stoljeću). Vjerujem da će se nakon znanstvenog skupa o 750 godina Maribora uskoro tiskati pregled povijesti i ovoga grada, a svoju moderno pisanu iscrpniju studiju ili monografsku obradu za razdoblje 16. do 18. stoljeća čeka i Ptuj. Za isto razdoblje je slabo obrađena povijest pograničnih hrvatskih gradova uz rijeku Dravu – Čakovca i Varaždina, koji tek čekaju svoje istraživače povijesti pisane suvremenom historiografskom metodologijom. Boris Golec je, svjesno ili nesvjesno, monografijom o Ormožu otvorio put slovensko-hrvatskoj suradnji istraživanja pograničnih gradova uz rijeku Dravu sa slovenske strane. Možda je sada na redu da hrvatska historiografija dâ primjeren odgovor barem jednom slično koncipiranom monografijom kojoj istraživanja Ormoža mogu biti lijep uzor. U svakom slučaju knjiga o Ormožu je dragocjen prilog historiografiji podravskih prostora i važan prinos slovenskoj urbanoj historiji.

Hrvoje Petrić

Josip Ante Soldo *Grimanijev zakon. Zakon za dalmatinske krajine iz 1755.156. godine.* (Prir. Nikša Stančić) Golden marketing – Tehnička knjiga. FF Press – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005., 174 str.

Knjiga Josipa Ante Solde *Grimanijev zakon. Zakon za dalmatinske krajine iz 1755.156. godine* nastala je u okviru projekta "Temeljni dokumenti hrvatske povijesti" koji vodi

akademik Nikša Stančić, ujedno njen priređivač. Dio je serije “Temeljni dokumenti hrvatske povijesti” nakladnika Golden marketing – Tehnička knjiga, a tiskana je u suradnji sa Zavodom za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Podružnicom Matice hrvatske Sinj. Sadržaj joj je sljedeći: *Predgovor* (9); *Uvod: Grimanijev zakon i vojno-krajiški sustav u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća* (Nikša Stančić) (11-30); *Grimanijev zakon. I. Dalmatinske krajine u 17. i 18. stoljeću i agrarni odnosi do Grimanijeva zakona* (33-61); *II. Grimanijev zakon* (63-111); *III. Odredbe i primjena Grimanijeva zakona* (113-142); *IV. Dalmacija pod francuskom upravom i ukidanje Grimanijeva zakona 1806. godine* (143-145). Knjiga također sadrži sažetke na talijanskom (147-148) i engleskom jeziku (149-150), popis izvora i literature (151-160) te posebno kartografske priloge: *Prilozi* (161-168), *Kazalo* (169-172) i *Bilješku o autoru* (173-174).

U opsežnom uvodnom tekstu *Grimanijev zakon i vojno-krajiški sustav u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća* akademik Nikša Stančić polazi od stanovišta da je Grimanijev zakon bio središnji dokument koji je regulirao posjedovne i društvene odnose u kopnenoj Dalmaciji između Zrmanje i Neretve u 18. stoljeću pod mletačkom upravom. Iz te je činjenice proizašla potreba izrade njegovog kritičkoga izdanja u okviru projekta “Temeljni dokumenti hrvatske povijesti”.

Središnji dio knjige čini kritičko izdanje Grimanijeva zakona. Grimanijev zakon zapravo su dvije terminacije (tj. zapovijedi upravnih tijela, često tiskane, edikti) Francesca Grimanija koji je 1753.-1756. obavljao funkciju općega providura u Dalmaciji. Prva je bila terminacija za Zadarski kotar iz 1755., a druga za Kninsko okružje iz 1756. godine koja se razlikuje od prve u manjim pojedinostima. Kritičko izdanje sadrži prijepis talijanskoga teksta terminacije za Zadarski kotar, a u bilješkama su navedene razlike koje

sadrži terminacija za Kninsko okružje te prijevod spomenute terminacije na standardni hrvatski jezik i konačno suvremeni hrvatski tekst druge terminacije za Kninsko okružje iz 1756. godine. Terminacije koje su u praksi bile primjenjivane na puno širem prostoru od onoga navedenog u naslovima, bile su na snazi do 1806. godine kada ih je dekretom ukinuo Napoleon.

Premda se i uvod Nikše Stančića, koji po svom opsegu i sâm može biti studija, i studija Josipa Ante Solde bave problematizacijom Grimanijeva zakona u konkretnim prostorno-vremenskim okvirima, njihovi se pristupi uvelike razlikuju. Težište Stančićeve analize je na tezi o postojanju “dvije Dalmacije”. Premda se razlikuju i geografski, budući da je jedna primorska, a druga kopnena, suština njihova razlikovanja nalazi se u činjenici da je mletačka tzv. *stara stečevina* (*acquisto vecchio*) na otočnom i priobalnom dijelu Dalmacije zadržala kontinuitet društvenoga razvoja za razliku od njena kopnenoga dijela koji je od prvih desetljeća 16. stoljeća pa sve do ratova u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća bio pod osmanskom vlašću, a zatim je kao rezultat mirovnih ugovora i mletački ratni dobitak bio pridružen primorskoj Dalmaciji kao tzv. *nova* (*acquisto nuovo*) i *najnovija stečevina* (*acquisto nuovissimo*). Na osvojenom teritoriju mletačka uprava nije htjela vratiti stanje kakvo je bilo prije osmanskih osvajanja (tj. kolonatske pravne i posjedovne odnose), a niti uspostaviti društveni i gospodarski sustav njezina priobalja i otoka te je na taj način, prema Stančićevu uvjerenju, pridonijela stvaranju “druge” Dalmacije.

Kao uspješan analitički okvir čini nam se Stančićeva usporedba dalmatinskih krajina pod mletačkom upravom sa sustavom krajina koje su se protezale sve do Erdelja. Iz usporedbe dalmatinskih krajina i Hrvatsko-slavonske vojne krajine pod habsburškom vlašću Stančić izvodi njihove temeljne razlike. Dva su bitna obilježja koja ističe kao svojstvena za

Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu i koja je čine bitno drukčijom od dalmatinskih krajinu: militarizacija njezina čitava društva i, s tim neodvojivo povezana, teritorijalizacija. Ti su procesi, makar u ograničenim dosezima, omogućili i (proto)modernizacijske procese u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini. Težište Stančićeve interpretacije je na naglašavanju osobitosti povijesnoga tijeka u Dalmaciji te na činjenici da je mletačka vlast organizirala u kopnenoj Dalmaciji sustav krajinu, ali ga nije htjela dosljedno provesti kao što je to učinio habsburški Dvor u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini. Grimanijev zakon je, prema Stančićevu shvaćanju, bio napisan u duhu opće mletačke politike prema Dalmaciji koja nije željela institucionalne promjene koje bi onemogućile postojeći društveni i vojni sustav. Grimani je, zapravo, potvrdio najvažnije dotadašnje zakonske odredbe.

Studija Josipa Ante Solde nije toliko usmjerena na instituciju, koliko na čovjeka, na pojedinca – bilo kao pripadnika povlaštenih slojeva (*graziati, benemeriti*), bilo puka – težaka, kolona, bilo glavara ili pripadnika prosvijećene inteligencije dalmatinskih gradova. Sadržajno je podijeljena na dva dijela. Prvi dio bavi se Dalmacijom u desetljećima teritorijalnoga proširenja mletačke uprave prema unutrašnjosti do donošenja Grimanijeva zakona, a drugi dio njegovom primjenom i učincima. Uzroke golemim ekonomskim razlikama u dalmatinskom zaleđu Soldo vidi u načinu na koji je bila raspodjeljivana državna zemlja. Naime, najplodnija zemlja i najveće količine dodjeljivale su se “zaslužnim” obiteljima koje su stekle zasluge ili u vojnim ili u upravnim poslovima. Na taj način su se pojedine obitelji iz Venecije ili iz dalmatinskih gradova ili glavarske obitelji ekonomski izdigle nad ostalim stanovništvom koje je jedva moglo steći zakonski propisan minimum zemlje od dva padovanska kampa po muškom članu obitelji (tj. 7300 m², odnosno manje od 1 hektra). Uz takve uvjete, prema Soldinom

uvjerenju, teško je bilo zakonskim mjerama ostvariti poboljšanja.

U shvaćanju Dalmacije i njena čovjeka u 18. stoljeću, Soldo se oslanjao koliko na dokumente koji su nastali djelatnošću mletačke administracije toliko i na zapise istaknutih suvremenika. Grimanijev zakon sagledava okom suvremenika – splitskoga kanonika Horacija Bergeljčica, pravnika Jeronima Bajamontija, Radoša Antonia Michielia Vitturija, koji su u duhu liberalne ekonomske misli kritizirali zakon zbog odredbe o neotuđivosti zemlje.

Suvremeni hrvatski prijevod pisan je na još nestandardiziranome jeziku na štokavskoj osnovici i njegov je leksik već bio predmet istraživanja, na što Soldo upućuje u bilješkama. Takvi dokumenti mogu poslužiti ne samo za istraživanja leksika nego su također izvori pravno-povijesnoga pojmovlja jedne epohe. To je općenito bilo razdoblje u kojem su predstavnici državne vlasti htjeli “približiti” zakone “običnome” puku, između ostaloga, i njihovim prevodnjem na idiome lokalne zajednice kojoj su bili namijenjeni, a time pospješiti i njihovo provođenje. Isto se činilo i sjevernije, s druge strane granice, na području Banske Hrvatske i u Hrvatsko-slavonskoj krajini pod habsburškom upravom. Urbar Karla VI. (1737.) također je bio objavljen na štokavsko-ikavskom idiomu. A kasnije će, 1808. godine, i godinu dana ranije na njemačkome jeziku objavljeni zakon “Grundgesetz für die carlstädter-warasdiner, banal, slavonsche und banatische Militär Grenze” biti objavljen na dva pokrajinska idioma, štokavsko-ikavskom književno-jezičnom idiomu (*Temeljite uprave za karlovacsku, varasdinsku, banovsku, slavonsku, i banatsku Vojnegranice*) te na slavenosrpskome jeziku i ćirilskom pismu (*Načalny zakony za karlštatsko-varazdinsku, banalsku slavonsku i banatsku voennu granicu*). Iz takvih dokumenata moguće je također pratiti u kojoj su

mjeri pokrajinski idiomi mogli udovoljavati potrebama društva, odnosno jesu li imali dovoljno razvijenu terminologiju koja je prikladna za prevođenje pravnih dokumenata izvorno pisanih drugim jezicima, u ovom konkretnom primjeru talijanskim, odnosno njemačkim jezikom.

Grimanijev zakon bio je, kako je to Soldo u detalje razradio u svojoj studiji, agrarni zakon kojim se u dvadesetosam članaka nastojalo regulirati pravne i posjedovne odnose težaka prema državi i prema posjedniku čiju je zemlju obrađivao. U oba slučaja zemlja je bila državna. Ostatak odredbi praktične je naravi, a cilj im je bio poboljšati kvalitetu obrade tla i uzgoja stoke u dalmatinskome zaleđu, a time i kvalitetu života njezinih stanovnika te povećati državne prihode.

Istodobno s Grimanijevim zakonom, 1754. godine, u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini bilo je objavljeno, kao što je na to uputio Stančić u uvodnom dijelu, *Vojnokrajško pravo za Karlovački i Varaždinski generalat* (*Militar Gränitz-Rechten von Ihro Kaiserl. Königl. Majestät Für das Carlstädter- und Varasdiner-Generalat*). Nije neobično da je i habsburški Dvor gotovo u isto vrijeme izdao *Vojnokrajško pravo* kao rezultat rada pravnih stručnjaka iz centra Monarhije. Naime, u posljednjim desetljećima 17. i početkom 18. stoljeća i Venecija i habsburški Dvor stekli su značajne teritorijalne dobitke na uštrb nekadašnjih osmanskih teritorija. Ratovi su završili, a sve je jasnija bila potreba da se za novostečene prostore moraju naći prikladna i trajnija rješenja u pravno-posjedovnim pitanjima.

Treba naglasiti da je *Vojnokrajško pravo* kompilacija privatnoga i javnoga prava, a njime su prije svega uređivani sudovi i propisivani sudski postupci u Krajini. Međutim, sadržava čitavo poglavlje posvećeno posjedovnim i pravnim pitanjima vezanima uz zemlju. Uspoređujući odredbe u *Pravu* s člancima Grimanijeva zakona, može se uočiti

da zakonska regulacija posjedovnih odnosa u dvama pograničnim prostorima ima i neke bitne zajedničke osobitosti. Zemlja je u oba slučaja bila proglašena državnom pa je u svojoj osnovi bila neotuđiva. Nasljeđivala se samo u muškoj liniji a uz nju se vezivala dužnost vojne službe i obavljanje javnih radova (zapravo, neka varijacija javne tlake premda je se izbjegavalo tako zvati). Posjednika takve zemlje htjelo se zaštititi sprječavanjem davanja zemlje u zalog, a gubitak posjeda bio je moguć u nekoliko zakonom definiranih slučajeva: zbog dezertiranja, iseljavanja (u slučaju dalmatinskih krajina stanovništvo se iseljavalo na prostore susjedne Bosne, Hercegovine ili Like) ili ostavljanja zemljišta neobrađenim dulje od dvije godine. O *vlasništvu* se ovdje dakako govori u smislu njegova feudalnoga poimanja kao podijeljenoga vlasništva (*dominium divisum*) koje se sastojalo od koristivnoga vlasništva (*dominium utile*) koje je imao obrađivač zemlje i vrhovnoga vlasništva (*dominium eminens*) koje je pripadalo državi, odnosno vladaru. Spomenute odredbe su omogućavale društvene i gospodarske uvjete koji su bili presudni za održavanje pograničnih teritorija kao sustava krajina. Dugoročno su takva rješenja uzrokovala razvojnu stagnaciju i zaostajanje u društvenom i gospodarskom području za susjednim isključivo civilnim područjima.

Već kritike suvremenika, koje citira Soldo, pokazuju koliko je malo prostora za unaprjeđenja ostavljao vojno-krajiški ustroj. Njegove posljedice za prostor i društvo bile su dugoročne, a i danas se prepoznaju kao gospodarska zaostalost ili razlika u mentalitetu ili na neki drugi način.

Knjiga *Grimanijev zakon* pokazuje koliko korisna mogu biti kritička izdanja temeljnih pravnih dokumenata. Preko njihovih odredbi i pravno-povijesnoga pojmovlja koje sadržavaju moguće je analizirati društvenu i gospodarsku problematiku određenoga prostora i razdoblja. Isto tako, kritičko izdanje

omogućuje istraživačima i izravan pristup dokumentu neovisan o autorovoj interpretaciji bez potrebe za odlaskom u ponekad udaljene arhive.

Josip Ante Soldo potekao je iz Splita. Autorova angažiranost i suživljenost s prostorom i ljudima dalmatinskoga zaleđa vidljiva je u njegovu izrazu. Premda se na trenutke može dobiti dojam da autor u svom pristupu "zauzima stranu", već u drugom trenutku postaje jasno da mu je namjera bila sagledavati problem s različitih strana – iz perspektive onih koji su na vlasti i iz perspektive onih kojima se vlada.

Problem dalmatinskih krajina i Hrvatsko-slavonske vojne krajine zadržava svoju aktualnost u historiografiji. Istraživački interes za njih će vjerojatno i dalje trajati. Danas su ti prostori u trajnom gospodarskom zaostatku i uz njih se često vežu definicije "pasivog" kraja ili prostora depopulacije. Uzroke njihovih današnjih problema treba tražiti koliko u suvremenosti toliko i u prošlosti koja je još uvijek po svojim posljedicama u njima intenzivno prisutna.

Kristina Milković

Johan Huizinga, *U sjeni sutrašnjice. O dijagnozi zla od kojega boluje naše vrijeme*, Dom i svijet, Zagreb 2006., str. 246

Svi naši povjesničari znaju za nizozemskog povjesničara Johana Huizingu (1872. - 1945.) od 1964. kada je Matica hrvatska u Zagrebu objavila njegovo djelo *Jesen srednjega vijeka*. Mislim da smo tu knjigu doživjeli kao izvanredno poticajnu te da je najavila mogućnost drukčijega razmatranja prošlosti i otvorila prozor pored onoga što smo spoznali preko poruka prof. dr. Mirjane Gross da postoji mnogo povijesti, te da je povijest beskonačna kao i svemir, široka i duboka i bez granica. Poslije ove Huizingine knjige promijenili su se naslovi mnogih povijesnih knjiga u našoj

zemlji koji više nisu bili samo obavještajni već su nosili i određenu emocionalnu poruku s interdisciplinarnim prvim pokušajima.

Zahvaljujući prijedlogu prof. dr. Miroslava Bertoše, izdavačka kuća Dom i svijet objavila je knjigu J. Huizinge *U sjeni sutrašnjice*, što je zadnja knjiga koju je Huizinga napisao. Knjiga na kraju sadrži i Huizingin tekst "Moj put prema povijesti", koji je 1947. objavila njegova udovica A. Huizinga-Schölvinc u knjizi *Opera omnia*. Iz opširne Bertošine studije pod naslovom "Jesen civilizacija: sloboda i humanost. Vizije znamenitoga nizozemskog povjesničara o europskoj moralnoj i intelektualnoj krizi" saznajemo da je knjiga *Jesen srednjega vijeka* objavljena prvi puta u Zagrebu 1944. godine s predgovorom filozofskog pisca i esejiste Drage Čepulića. Knjiga *U sjeni sutrašnjice* izašla je u Leidenu prvi puta 1935., a 1937. godine već je izašlo peto izdanje. Svojom interpretacijom povijesti koju je tako dobro poznao činjenično, teoretski i osjećajno, Huizinga je s umjerenim optimizmom očekivao da će egzaktnim promatranjem i analizom najvažnijih povijesnih kretanja pomoći da taj svijet ozdravi. No to se nije desilo, pa je i prijevod njegove knjige u Zagrebu objavljen, ali je ostao zanezaren, prešućen i zaboravljen u nekom skladištu knjiga. Međutim, da je i bilo poznatije i pristupačnije, vjerojatno Huizinga ne bi mogao utjecati na promjenu razmišljanja o kretanjima u društvu, pa ni u Hrvatskoj, jer to nisu uspijevali ni neki drugi intelektualci iz Hrvatske koji su se svojski trudili a koji su još uvijek nedovoljno poznati ili loše ili krivo interpretirani, osobito ako su bili "filozofi" svog doba i našeg prostora. Huizingina rečenica *Divovsko primjenjivanje moći i snage u današnjem svijetu ne vodi, osim možda u čisto tehničkom području, gotovo nigdje prema unaprijed određenom cilju* (str. 189) ukazuje da on očekuje aktivnost naprednih elitnih snaga. Poziva na poštivanje kulturnih vrednota, na reorganizaciju društva, obnovu kulture,

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb